

فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۷، شماره پیاپی ۲۸، زمستان ۱۳۹۶

شاپای چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپای الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳

<http://jzpm.miau.ac.ir>

نقش گردشگری در توسعه پایدار اجتماعی مناطق کویری و بیابانی

مورد پژوهی: استان کرمان^۱

عباس علی‌پور: استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران

سید مصطفی هاشمی: دکتری جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
ابراهیم خلیفه: دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، و کارشناس پژوهش مؤسسه آموزش عالی مدیریت شهری و روستایی وزارت کشور، تهران، ایران

ابولفضل مرادی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۳۰

صص ۵۰-۳۹

دریافت: ۱۳۹۵/۹/۱۵

چکیده

استان کرمان از جمعیت بالای جوان، وسعت قابل توجه و زمین‌های حاصلخیز به‌ویژه در حوزه جنوبی، منابع زیرزمینی غنی و ارزشمند و قابلیت‌ها و جاذبه‌های متنوع گردشگری برخوردار می‌باشد. با این وجود، معضلات متعدد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و کالبدی- فضایی و توسعه ناپایدار (به خصوص در مناطق کویری و بیابانی) به عنوان چالشی اساسی فراروی مدیران و برنامه‌ریزان ملی، منطقه‌ای و محلی می‌باشد. این پژوهش با هدف اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های گردشگری در مناطق کویری و بیابانی از دیدگاه صاحب‌نظران، و نیز سنجش سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در منطقه مورد مطالعه صورت پذیرفته و با توجه به ماهیت آن، از نوع کاربردی بوده و روش به صورت اکتشافی و توصیفی- تحلیلی است. برای گردآوری داده‌های موردنیاز از روش اسنادی یا کتابخانه‌ای و نیز میدانی (تکمیل پرسشنامه توسط متخصصان) استفاده شده و تحلیل داده‌ها به صورت کمی (آزمون آماری T تک‌نمونه‌ای، روش‌های رتبه‌بندی شامل: عکس‌پذیری رتبه‌ای و روش مبتنی بر توان رتبه‌ای و روش جمع رتبه‌ای، AHP ، و تاپسیس) و کیفی (استدلال عقلانی) بوده و جهت ترسیم نقشه از Gis بهره گرفته شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که، براساس نظرات متخصصان (مبتنی بر روش-های رتبه‌بندی)، شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های گردشگری در مناطق کویری و بیابانی به ترتیب طبیعت‌گردی، فرهنگی- تاریخی، شهری و مبتنی بر رویدادها رتبه‌های اول تا چهارم را داشته‌اند و سایر شاخص‌ها در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. از نظر شاخص جمعیت‌شناسی، تنها ۷ شهرستان کرمان، رفسنجان، بافت، بهم، جیرفت، سیرجان و زرنند مهاجرپذیر بوده و ۱۶ شهرستان دیگر مهاجرفرست بوده‌اند. نتایج حاصله از این بررسی نشان می‌دهد که، غالب مناطقی که با روند کاهش جمعیتی، مهاجرفرستی و سطح پایین پایداری اجتماعی مواجه بوده‌اند (مانند: راور، کهنوج، رودبار جنوب، فهرج، ریگان و ...) در بخش کویری و بیابانی استان استقرار یافته‌اند؛ این امر در حالی است که مناطق مزبور دارای جاذبه‌ها و قابلیت‌های بالای گردشگری (به ویژه در زمینه طبیعی) هستند؛ به نحوی که شناسایی این گونه ظرفیت‌ها و بهره‌گیری از آنها می‌تواند به طور کاملاً مستقیمی در رفع مشکلات اجتماعی و اقتصادی این مناطق مؤثر بوده و زمینه‌های رشد و ارتقاء وضعیت درآمدی و معیشتی و استقرار پایدار جمعیت آنها را فراهم سازد.

واژه‌های کلیدی: گردشگری، توسعه پایدار، توسعه پایدار اجتماعی، استان کرمان.

^۱ این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان "طرح کلان آمایش دفاعی- امنیتی جمهوری اسلامی ایران در مناطق کویری، بیابانی و سواحل مکران" می‌باشد که در پژوهشکده آماج و فناوری، پژوهشگاه دانا، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی به انجام رسیده است.

^۲ نویسنده مسئول: ebrahim.khalifeh@gmail.com، ۰۹۱۹۵۱۱۳۱۶۸

بیان مسأله:

مناطق کویری و بیابانی با توجه به شرایط خاص محیطی و جغرافیایی و تنگناها و محدودیت‌های توسعه‌ای ناشی از آن، همواره به عنوان حوزه‌های پرچالش در عرصه مدیریت و برنامه‌ریزی قلمداد شده‌اند. در کشورهای مختلف به ویژه طی دهه‌های اخیر، گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردها در جهت تحقق توسعه پایدار محیطی، اجتماعی و اقتصادی در این گونه مناطق مطرح بوده است. در سطح جهانی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه به دلایلی چون عمدتاً تخریب محیط زیست، کاهش سطح درآمدی اجتماعات محلی، کاهش جمعیت در سکونتگاه‌های انسانی (به‌ویژه فضاها روستایی) و افزایش بی‌رویه جمعیت در مراکز شهری و چالش‌های امنیتی ناشی از آن؛ مقوله توسعه پایدار و پایداری اجتماعات محلی (روستایی و شهری) در کانون توجه برنامه‌ریزی‌های توسعه قرار گرفته است. در کشورهای توسعه‌یافته و نیز کمتر توسعه‌یافته به لحاظ اقتصادی، در چارچوب توسعه پایدار و گردشگری پایدار، بخش دولتی به طور فزاینده‌ای به منافع اقتصادی حاصل از شناسایی ظرفیت‌ها و توان گردشگری مناطق و گسترش توریسم در جهت محرومیت‌زدایی از عرصه‌های روستایی و شهری و نیز (ترغیب جمعیت به استقرار در مناطق خالی از سکنه و پایداری اجتماعات محلی) توجه ویژه‌ای می‌نماید (Briedenhann, 2012: 584).

ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه با چالش‌های اجتماعی- اقتصادی فراوانی روبرو گردیده است. شهرنشینی شتابان، صنعتی‌شدن، رشد جمعیت و گذار از یک جامعه وابسته به کشاورزی به یک جامعه‌ی مدرن صنعتی، فشار زیادی را بر منابع طبیعی و محیط انسانی وارد ساخته است. این سناریو در حال حاضر برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه رخ داده است (Ebtekar, 2009: 295). اما شرایط خاص ایران ناشی از استقرار در طول و عرض جغرافیایی گسترده و تنوعات شدید محیطی و اقلیمی ناشی از آن، منجر به ایجاد توان‌ها و قابلیت‌های بالایی در جهت جذب گردشگر (در اشکال و انواع متعدد) در مناطق مختلف گردیده است؛ با این وجود به دلیل فقدان برنامه‌ریزی راهبردی و متناسب در راستای شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریستی مزبور به عنوان مزیت نسبی برای توسعه مناطق گوناگون کشور؛ در بسیاری از موارد ضعف در ساختار اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی، نابرابری‌های فضایی و عدم تعادل‌های منطقه‌ای باعث گسترش فقر، مهاجرت‌فرستی، چالش‌ها و مسائل امنیتی و در نهایت ناپایداری توسعه در برخی از مناطق شده است. محدوده مورد مطالعه (استان کرمان) در جنوب شرقی فلات مرکزی کشور قرار گرفته است؛ استان کرمان با ۲۳ شهرستان، ۵۸ بخش، ۶۴ شهر و ۱۵۱ دهستان، بزرگ‌ترین استان کشور به شمار می‌رود و ۱۱ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است (Goolabzadeh, 2012: 14). استان کرمان از تنوع آب و هوایی گرم تا کویری برخوردار است. مقر و موقعیت جغرافیایی و نسبی استان کرمان در ایجاد تنوع فضایی و اقلیمی و فراهم نمودن بستری مناسب برای شکل‌گیری انواع قابلیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی گردشگری تأثیر کاملاً بارزی داشته است. آثار طبیعی بکر و فضاهای مناسب گردشگری استان مانند: دامنه‌های هزار، لاله‌زار، خیر و ارزوئیه بافت، روچون، کویر لوت، کلوت‌ها یا شهر افسانه‌ای شنی در کویر شهداد و نیز گرم‌ترین نقطه‌ی کره زمین در همان محل به نام گندم بریان، دشت سریر؛ غار کفتار، غار قاسم یا صفا، غار ایوب، غار شعیب، غار ترنگ، غار شب‌پره، غار جفریز، آبشار علم‌شاه و آبشار دلفارد (Goolabzadeh, 2012: 15)؛ کوه شاهزاده، کوه گلچین، کل کوهی و ... (Zendehdel, 2008: 52). قدمت و پیشینه طولانی سرزمین کرمان (هزاره چهارم قبل از میلاد) باعث شده تا از توان‌ها و جاذبه‌های بسیار فرهنگی- تاریخی برخوردار باشد، آثاری کهن چون ارگ بم، قلعه دختر کرمان، تپه یحیی بافت، کنار صندل جیرفت، آستانه شاه نعمت‌اله ولی، باغ شازده، مسجد جامع، گنبد جلیله و ... (Goolabzadeh, 2012: 15)؛ تل ابلیس (جنوب کرمان)، آقوس شهداد، ویرانه‌های شهر دقیانوس جیرفت و ... (مدیریت سازمان ایرانگردی و جهانگردی استان کرمان، ۱۳۸۰: ۲۶).

استان کرمان با وجود جمعیت بالای جوان (به عنوان پشتوانه‌ی فعالیت‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و ...)، وسعت قابل توجه و زمین‌های حاصلخیز به‌ویژه در جنوب استان و هند کوچک ایران (جیرفت)، وجود منابع غنی و ارزشمند (مس سرچشمه، فولاد گل گهر، ذغال سنگ زرنندو...)؛ و به‌ویژه قابلیت‌ها و جاذبه‌های بالای طبیعی و فرهنگی- تاریخی گردشگری؛ طبق شواهد و مستندات آماری، با چالش‌های متعدد اجتماعی - فرهنگی (مانند مهاجرت شدید روستاییان به مراکز شهری، بزه‌کاری و ...)، امنیتی (قاچاق مواد مخدر و ...)، اقتصادی (پایین بودن سطح درآمدی، بیکاری و ...) و کالبدی - فضایی (تخلیه بسیاری از

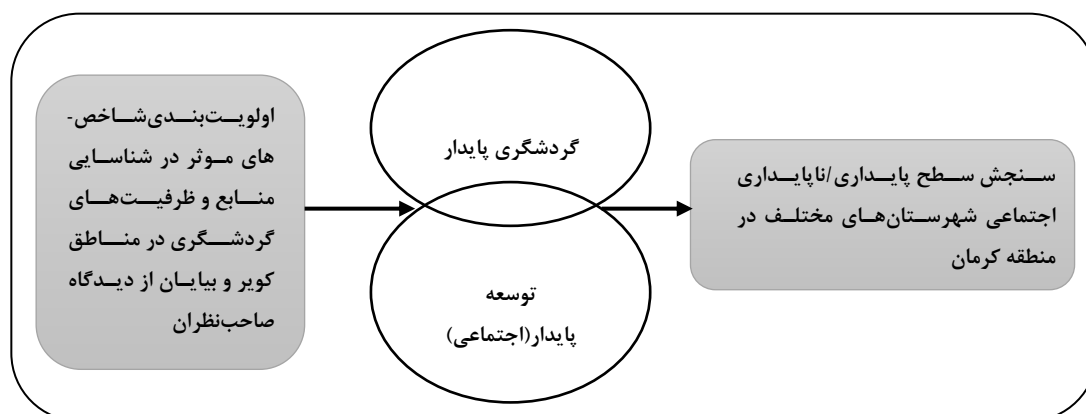
سکونتگاه‌های روستایی و... مواجه بوده و روند ناپایداری توسعه را طی نموده است. با توجه به اینکه در راستای تدوین سند چشم‌انداز توسعه ۵۰ ساله کشور، یکی از مهم‌ترین راهکارها، ایجاد پدافند انسانی و تثبیت سکونتگاه‌های شهری و روستایی و ایجاد مراکز سکونتگاهی جدید با توجه به توان‌های محلی و منطقه‌ای می‌باشد؛ از این‌روی، با توجه به وجود توان‌ها و جاذبه‌های متعدد و فراوان گردشگری (طبیعی و تاریخی - فرهنگی) در سطح استان کرمان که در عرصه‌های سکونتگاهی شهری، روستایی و حوزه‌های پیرامونی استقرار یافته‌اند، می‌توان با استفاده از بهره‌گیری از تجارب (نظریه‌ها، رویکرد ها، مدل‌ها و روش‌های) ارزشمند جهانی در زمینه توان‌سنجی گردشگری و شاخه‌های مختلف آن، از طریق شناسایی منابع و ظرفیت‌های گردشگری منطقه مزبور به پایداری سکونتگاه‌های روستایی و شهری کمک نمود. پژوهش حاضر در پی پاسخ به سؤالات ذیل می‌باشد: اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویری و بیابانی از دیدگاه صاحب‌نظران چگونه است؟ سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در منطقه مورد مطالعه در چه وضعیتی قرار دارد؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق:

جاذبه‌های گردشگری: جاذبه‌های گردشگری از سوی سازمان جهانی گردشگری به سه دسته عمده تقسیم می‌گردند: جاذبه‌های طبیعی؛ (۲) جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی؛ و (۳) جاذبه‌های ویژه (Inskip, 1991: 1-31). گردشگری در مناطق کویری و بیابانی به انواع متفاوتی تقسیم می‌شود: فرهنگی - تاریخی؛ ماجراجویانه؛ ورزشی؛ درمانی؛ سلامت؛ انبوه یا تفریحی؛ سرگرمی؛ نوستالژیک؛ روستایی؛ قومی؛ شهری؛ مبتنی بر کسب و کار؛ گردشگری رویداد (به معنای تمامی رویدادهای برنامه‌ریزی شده مانند: جشن‌ها و مراسمات فرهنگی، رقابت‌های ورزشی، موارد تجاری و ... برای بازاریابی و توسعه در گردشگری)؛ گردشگری استقرار؛ طبیعت‌گردی؛ گردشگری برای دیدار بستگان؛ الکترونیک؛ کشاورزی؛ نیاشناسی؛ تحصیل؛ صوتی؛ فروشگاه کتاب؛ (میزی و مسافرت مجازی)؛ دارو؛ زیست‌محیطی؛ افراطی؛ گردش در باغ؛ تک نفره؛ علمی؛ کالای خاص؛ گردشگری؛ بی‌هدف (Getz, 2008، محلاتی، ۱۳۸۰؛ منشی زاده، ۱۳۸۴؛ پاپلی یزدی، ۱۳۸۵؛ تولایی، ۱۳۸۶؛ راس ویل، ۱۳۸۷؛ یآوری و همکاران، ۱۳۹۰؛ حیدرآبادیان، ۱۳۹۱).

گردشگری پایدار: امروزه در حوزه گردشگری بر توریسم پایدار تاکید می‌شود. توریسم پایدار با الهام گرفتن از تعریف توسعه پایدار، عبارت است از نوعی توریسم که نیازهای نسل حاضر را پاسخ دهد؛ بدون اینکه از ظرفیت‌های مربوط به نسل‌های آینده برای پاسخگویی به نیازهای خود مایه بگذارد. توریسم پایدار به نحوی برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود که بر محیط زیست، اقتصاد و فرهنگ جامعه میزبان اثر منفی نگذارد (Wazahedi, 2008: 111).

توسعه پایدار اجتماعی: تشخیص و داوری در مورد توسعه پایدار اجتماعی بر این مبناست که کدام جنبه‌های اجتماعی را می‌توان و باید پایدار و حفظ کرد و کدام را می‌توان تغییر داد. تعریف توسعه پایدار اجتماعی با تعریف عمومی توسعه پایدار مطابقت دارد؛ توسعه اجتماعی عبارت است از توسعه‌ای که نیازهای اجتماعی حال را بدون غفلت از توانایی نسل آینده در تامین نیازهای اجتماعی آنها تامین کند. سیاست‌های پایداری اجتماعی مستلزم آن است که سیاست‌های اجتماعی آنها ادامه یابد و برای سال‌ها، کاربرد آنها عملی باشد و توسعه پایدار اجتماعی را محقق سازد (Osberg, 1992: 2) به نقل از پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۷ و ۲۸). بررسی‌ها نشان می‌دهد که مؤلفه‌های متعدد مبنای شناخت پایداری اجتماعی در سطح جوامع شهری و روستایی بوده‌اند. "سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی" مباحث کلیدی توسعه پایدار در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی را به ویژه در دو بخش مطرح کرده است: کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی؛ مانند قابلیت دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی، مسکن، امنیت، درآمد و میزان محرومیت؛ و جمعیت‌شناسی؛ شامل مولفه‌هایی چون تراکم جمعیت، تغییر ساختار جمعیت، الگوهای مهاجرت میان شهر و روستا، و مباحث فرهنگی (Bryden, 2002: 9) به نقل از پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۰). دیدگاه توسعه پایدار (اجتماعی) با ارایه شاخص‌ها، قابلیت تحلیل و تبیین مسائل و چالش‌های فراروی توسعه گردشگری در مناطق کویری و بیابانی در سطح کشور (با تأکید بر منطقه کرمان) را دارد. در ادامه مدل مفهومی پژوهش ارایه می‌گردد. (شکل شماره ۱).

شکل ۱ - مدل مفهومی پژوهش - منبع: نگارنده براساس بنیان های نظری پژوهش

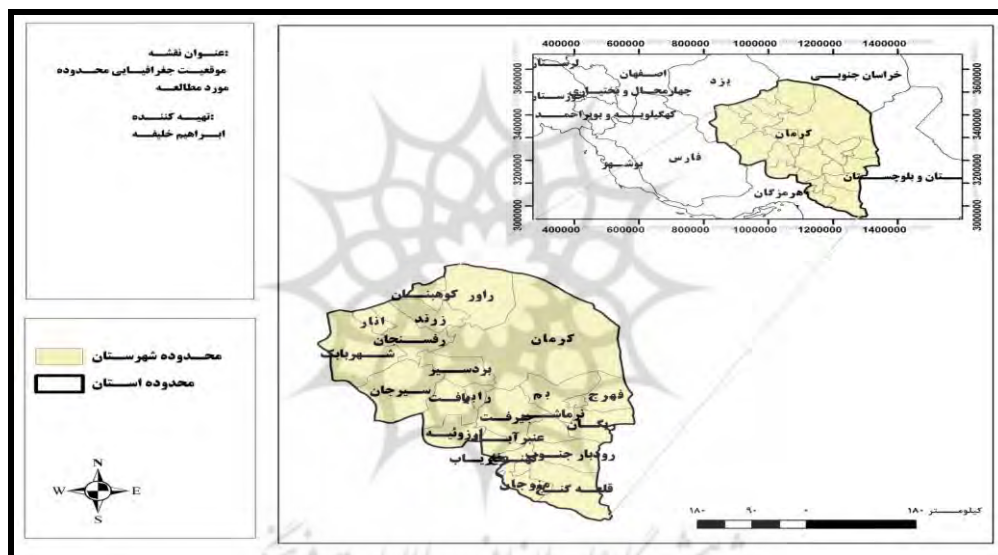
در زمینه شناسایی منابع و ظرفیت های توریسم و نقش آن در پایداری اجتماعی مناطق، مطالعات مختلفی در سطح جهانی و نیز داخلی صورت گرفته که به طور مستقیم و یا غیرمستقیم به این مساله اشاره نموده اند؛ در ادامه در جهت بهره گیری از تجربیات پیشین و تبیین بهتر مسأله پژوهش، به برخی از مهمترین مطالعات انجام شده، اشاره می گردد: UNEP (۲۰۰۶) در اثری با عنوان "برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد، گردشگری و بیابان ها" که (در راستای نامگذاری سال جهانی بیابان ها و بیابان زدایی توسط سازمان ملل) به عنوان راهنمایی کاربردی در زمینه گردشگری و بیابان تدوین شده، نشان می دهد که گردشگری بیابان، در صورتی که از طریق کارشناسان آگاه برنامه ریزی شود و تأثیراتش ارزیابی گردد؛ می تواند راهکاری برای توسعه پایدار مناطق باشد. اشراقی و همکاران (۲۰۱۲) در اثری با عنوان "نقش ارزیابی ژئومورفولوژیکی در ژئوتوریسم پایدار: مطالعه موردی: بیابان ایران" نشان می دهد که با توجه به وجود جاذبه های مختلف طبیعی و انسانی گردشگری در مناطق کویری و بیابانی ایران و از سویی محدودیت هایی (مانند فقدان بسیاری از این جاذبه ها در کشورهای اروپایی و دیگر جوامع)، در صورت وجود برنامه ریزی، می توان زمینه تحقق توسعه پایدار گردشگری را در مناطق بیابانی فراهم نمود. از مطالعات داخلی مهم ترین موارد بدین شرح می باشد.

پورطاهری و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان "سنجش و اولویت بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی، با استفاده از تکنیک رتبه بندی بر اساس تشابه به حل ایده آل فازی (مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده)" که با هدف اولویت بندی پایداری اجتماعی صورت گرفته است به این نتیجه دست یافته اند که شاخص های ذهنی و نیز مدل به کار گرفته شده، به خوبی توانسته اند واقعیات جامعه روستاهای نمونه را تبیین کنند، به گونه ای که در نهایت پس از اجرای مدل براساس شاخص های ذهنی پایداری اجتماعی، روستای آچه قیا بالاترین و روستای ورجوشان پایین ترین میزان پایداری اجتماعی در بین روستاهای نمونه را ارائه کرده اند. مهرابی بشرآبادی و همکاران (۱۳۹۰) در یک مطالعه با عنوان "بررسی نقش گردشگری در اقتصاد استان کرمان و توسعه کالبدی شهرستان های آن" نشان می دهد که فعالیت گردشگری و بخش های مرتبط با آن از لحاظ برقراری پیوند با سایر بخش های اقتصادی استان از بخش های پیش رو در اقتصاد استان محسوب می شوند و لذا این صنعت می تواند از کانال عرضه و تقاضا، تولید در سایر بخش ها و کل اقتصاد استان را رونق بخشد. همانگونه که بررسی مطالعات در سطح جهانی نشان می دهد، با گسترش روزافزون فقر بویژه در سطح اجتماعات محلی و نواحی کمتر توسعه یافته (مانند مناطق کویری و بیابانی)، بر لزوم شناخت توان ها و جاذبه های مختلف محیطی و انسانی گردشگری مناطق (با رویکردی یکپارچه و کلی نگر) در جهت توسعه اجتماعی - اقتصادی آنها در راستای توسعه پایدار تأکید شده است. در سطح داخلی، پژوهش های متنوعی در قالب (کتاب، مقاله و ...) در زمینه گردشگری و شناسایی منابع و ظرفیت های توریستی در کشور و نیز در استان کرمان انجام شده است؛ این گونه مطالعات غالباً به تبعیت از روش های مورد استفاده در سطح جهانی صورت گرفته و به شناسایی توان ها و منابع توریستی در سطح مناطق پرداخته اند؛ اما مبتنی بر یک رهیافت انتقادی می توان گفت که در ایران به رغم تلاش های پژوهشی انجام شده در این زمینه هنوز خلاء مطالعاتی به طور ملموسی مشاهده می شود؛

به‌گونه‌ای که پژوهش‌های مزبور نیز هر یک صرفاً با تعیین شاخص‌هایی محدود، به بررسی توان‌های توریستی پرداخته و از رویکردی یکپارچه، کلی‌نگر و فضایی در شناسایی ظرفیت‌ها و منابع توریستی مناطق غفلت ورزیده‌اند.

مواد و روش تحقیق:

قلمرو جغرافیایی پژوهش: با توجه به موضوع، روش و ماهیت پژوهش حاضر، جامعه آماری یا منطقه مورد مطالعه شامل پهنه سرزمینی استان کرمان می‌باشد. استان کرمان در جنوب شرقی فلات مرکزی قرار دارد. این استان بین ۵۴ درجه و ۲۱ دقیقه تا ۵۹ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی و ۲۶ درجه و ۲۹ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه عرض شمالی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد و از شمال به استان‌های خراسان جنوبی و یزد، از شرق به استان سیستان و بلوچستان، از غرب به استان فارس و از جنوب به استان هرمزگان محدود می‌شود. مساحت استان در سال ۱۳۹۱ معادل ۱۸۳۲۸۵ کیلومتر مربع است که تقریباً ۱۱٫۶ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است (استاندارداری کرمان، ۱۳۹۱). (شکل ۲). جمعیت استان کرمان در سال ۱۳۸۵، ۲۶۵۲۴۱۳ نفر بوده و بر طبق سرشماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران، به ۲۹۳۸۹۸۸ نفر رسیده است و نسبت به متوسط رشد کشور (۱٫۲۹ درصد)، ۲٫۰۷ درصد رشد داشته است. استان کرمان در سال ۱۳۸۵، ۳٫۷۶ درصد از جمعیت کل کشور و در سال ۱۳۹۰، ۳٫۹۱ درصد از جمعیت کل کشور را در خود داشته است.

شکل ۲- نقشه موقعیت جغرافیایی و حدود سیاسی استان کرمان در کشور (۱۳۹۱)

روش انجام پژوهش: این پژوهش با توجه به ماهیت آن، از نوع کاربردی است. روش پژوهش به صورت اکتشافی و توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری داده‌های موردنیاز از روش‌های اسنادی یا کتابخانه‌ای (فیش‌برداری از کتاب‌ها، گزارش‌ها، طرح‌ها، مقالات، سالنامه‌های آماری، نقشه‌ها، اطلاعات معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی استان‌ها و ...) و نیز میدانی (تکمیل پرسشنامه توسط متخصصان) استفاده شده است. تحلیل داده‌های گردآوری شده از طریق روش‌های کمی (آزمون آماری T -تک-نمونه‌ای، روش‌های رتبه‌بندی شامل: عکس‌پذیری رتبه‌ای و روش مبتنی بر توان رتبه‌ای و روش جمع رتبه‌ای، AHP ، و تاپسیس) و کیفی (استدلال عقلانی) بوده و جهت ترسیم نقشه‌ها نیز از Gis بهره گرفته شده است. در این پژوهش، مبتنی بر بنیان‌های نظری و تجربی، در جهت سنجش سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در مقطع زمانی (۱۳۹۰-۱۳۸۵) از شاخص‌های مندرج در جدول (۱) به روش تاپسیس استفاده شده است.

جدول ۱- شاخص‌های سنجش سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها

شاخص	گویه/سنجه
کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی	قابلیت دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی، مسکن، امنیت، درآمد و میزان محرومیت
جمعیت شناسی	تراکم جمعیت، افزایش جمعیت (رشد مثبت جمعیتی)، مهاجرت پذیری

منبع: (Bryden, 2002: 9) به نقل از پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۰.

برای تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه‌های متخصصان (به منظور اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویر و بیابان)، با توجه به این که هدف، مقایسه شاخص‌ها (جدول ۲) شامل: فرهنگی - تاریخی؛ ماجراجویانه؛ ورزشی؛ درمانی؛ سلامت؛ انبوه یا تفریحی؛ سرگرمی؛ نوستالژیک؛ روستایی؛ قومی؛ شهری؛ مبتنی بر کسب و کار؛ گردشگری رویداد؛ گردشگری استقرار؛ طبیعت‌گردی؛ گردشگری برای دیدار بستگان؛ الکترونیک؛ کشاورزی؛ نیاشناسی؛ تحصیل؛ صوتی؛ فروشگاه کتاب؛ دارو؛ زیست‌محیطی؛ افراطی؛ گردش در باغ؛ تک نفره؛ علمی؛ کالای خاص؛ گردشگری؛ بی-هدف (Getz, 2008)، محلاتی، ۱۳۸۰؛ منشی زاده، ۱۳۸۴؛ پاپلی یزدی، ۱۳۸۵؛ تولایی، ۱۳۸۶؛ راس ویل، ۱۳۸۷؛ یآوری و همکاران، ۱۳۹۰؛ حیدرآبادیان، ۱۳۹۱)؛ با حد متوسط به دست آمده (۳) برای هر کدام از شاخص‌ها و نماگرها و تعیین شاخص‌های نهایی است و میانگین‌های محاسبه شده به شرط معناداری و اختلاف میانگین مثبت، نشان‌دهنده اثرگذاری شاخص‌های مزبور در مدیریت طرح‌های توسعه (از دیدگاه صاحب‌نظران) بوده است؛ بنابراین آزمون T یک نمونه‌ای می‌تواند آزمون مناسبی برای تعیین شاخص‌های نهایی باشد. براساس روش‌های رتبه‌بندی (شامل: عکس‌پذیری رتبه‌ای و روش مبتنی بر توان رتبه‌ای و روش جمع رتبه‌ای)، نیز به هریک از شاخص‌های مورد نظر (جدول ۲) توسط ۱۵ نفر از متخصصان و صاحب‌نظران در زمینه قابلیت‌های مناطق کویر و بیابان استان کرمان در توسعه گردشگری، وزن داده شده، در این راستا از رتبه‌بندی مستقیم استفاده شده است که در آن رتبه ۱ معرف بیشترین اهمیت؛ نمره ۲ بیانگر اهمیت درجه دو و ... است.

یافته‌های توصیفی:

در جهت تبیین مسأله پژوهش و اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویر و بیابان، ۱۵ نفر (براساس روش دلفی) از کارشناسان و صاحب‌نظران در حوزه موضوع از مراکز پژوهشی (دانشگاه‌های تربیت مدرس، تهران و شهید بهشتی) و سازمان‌های ذی‌ربط (سازمان‌های گردشگری استان و شهرستان‌ها) انتخاب شدند و مورد پرسشگری قرار گرفتند که مشخصات آنها به شرح ذیل می‌باشد: ۶۳ درصد از پاسخ‌دهندگان از مراکز دانشگاهی و پژوهشی و ۳۷ درصد نیز از نهادهای ذی‌ربط بوده‌اند. ۸۰ درصد از پاسخ‌دهندگان مرد و ۲۰ درصد زن بوده‌اند. ۳۰ درصد از پاسخ‌دهندگان بین ۲۵ تا ۳۵ ساله و ۷۰ درصد بین ۳۵ تا ۵۵ ساله بوده‌اند. ۶۳ درصد از پاسخ‌دهندگان ساکن تهران و ۳۷ درصد ساکن استان کرمان بوده‌اند. سطح تحصیلات متخصصان به ترتیب ۶۵ درصد دکترا و ۳۵ درصد کارشناسی ارشد بوده است.

یافته‌های تحلیلی:

اولویت‌بندی شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویر و بیابان:

همانگونه که نتایج آزمون T حاصل از نظرات متخصصان و متخصصان امر نشان می‌دهد، در مورد ۲۹ شاخص مورد نظر (جدول ۲)، درجه آزادی به صورت $df=28$ و سطح معناداری در همه موارد به صورت ($sig=0,000$) می‌باشد؛ بنابراین فرض صفر (یعنی برابری میانگین جامعه با حد میانگین فرضی) با ۹۵ درصد اطمینان رد می‌شود؛ به این معنی که به لحاظ آماری تفاوت معناداری بین میانگین جامعه و میانگین فرضی وجود دارد. به طوری که نظرات متخصصان در رابطه با اثرگذاری هر یک از شاخص‌ها در نواحی کویر و بیابان استان کرمان به منظور توسعه گردشگری میانگینی بالاتر از حد متوسط (۳) را نشان می‌دهد. در واقع این بدین معناست که متخصصان داخلی نیز همسو با نظرات جهانی نقش تمامی شاخص‌ها را در زمینه اثرگذاری در توسعه گردشگری در نواحی کویر و بیابان (با تاکید بر استان کرمان) مورد تایید قرار دادند. (جدول ۲). بر اساس نظرات

³. *Stright ranking*

متخصصان (مبتنی بر روش‌های رتبه‌بندی)، شاخص‌های مؤثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویر و بیابان به ترتیب طبیعت‌گردی، فرهنگی - تاریخی، شهری و مبتنی بر رویدادها رتبه‌های اول تا چهارم را داشته‌اند و سایر شاخص‌ها در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. (جدول شماره ۳).

جدول ۲- نتایج آزمون T یک نمونه‌ای در رابطه با تعیین اثرگذاری شاخص‌ها در توسعه گردشگری نواحی کویر و بیابان استان کرمان

سطح معناداری (sig)	آماره T	درجه آزادی (DF)	مقدار عددی آزمون (حد متوسط)	میانگین محاسبه شده	حدود بالا و پایین فاصله اطمینان ۹۵ درصد برای میانگین جامعه		شاخص
					حد پایین	حد بالا	
۰,۰۰۰	۴۳,۶	۲۸	۳	۴,۷	-۶,۶۶	-۳,۰۹	فرهنگی - تاریخی
۰,۰۰۰	۳۸,۲	۲۸	۳	۴	-۵,۳۸	-۲,۰۶	ماجر اجویانه
۰,۰۰۰	۳۹	۲۸	۳	۴,۱	-۴,۱۱	-۲,۵۹	ورزشی
۰,۰۰۰	۳۹,۳	۲۸	۳	۴,۲	-۵,۴۳	-۳,۵۷	درمانی
۰,۰۰۰	۳۹,۲	۲۸	۳	۴,۱	-۵,۲۱	-۳,۲۰	سلامت
۰,۰۰۰	۴۰,۱	۲۸	۳	۴,۴	-۴,۷۷	-۲,۹۱	انبوه یا تفریحی
۰,۰۰۰	۴۰	۲۸	۳	۴,۳	-۶,۲۳	-۴,۳۰	سرگرمی
۰,۰۰۰	۳۷,۹	۲۸	۳	۳,۹	-۶,۲۹	-۳,۱۱	نوستالژیک
۰,۰۰۰	۳۹,۵	۲۸	۳	۴,۲	-۴,۵۱	-۲,۵۹	روستایی
۰,۰۰۰	۳۸,۳	۲۸	۳	۴	-۵,۳۲	-۳,۶۱	قومی
۰,۰۰۰	۴۲,۱	۲۸	۳	۴,۶	-۴,۳۳	-۲,۶۰	شهری
۰,۰۰۰	۳۸	۲۸	۳	۳,۹	-۶,۶۶	-۳,۵۶	مبتنی بر کسب و کار
۰,۰۰۰	۴۰,۴	۲۸	۳	۴,۵	-۴,۳۶	-۲,۲۸	مبتنی بر رویدادها
۰,۰۰۰	۴۸,۲	۲۸	۳	۴,۹	-۶,۳۷	-۴,۶۳	طبیعت‌گردی
۰,۰۰۰	۳۸,۲	۲۸	۳	۴	-۴,۳۹	-۲,۸۸	برای دیدار بستگان
۰,۰۰۰	۳۶	۲۸	۳	۳,۷	-۶,۲۳	-۳,۹۹	الکترونیک (میزی و مسافرت مجازی)
۰,۰۰۰	۳۸,۷	۲۸	۳	۴	-۴,۲۴	-۲,۱۱	کشاورزی
۰,۰۰۰	۳۷,۶	۲۸	۳	۳,۹	-۶,۲۵	-۳,۳۳	نیاشناسی
۰,۰۰۰	۳۸,۲	۲۸	۳	۴	-۴,۵۶	-۲,۷۱	تحصیلی
۰,۰۰۰	۳۷	۲۸	۳	۳,۸	-۶,۷۷	-۳,۲۲	صوتی
۰,۰۰۰	۳۷,۸	۲۸	۳	۳,۹	-۵,۱۳	-۲,۱۱	فروشگاه کتاب
۰,۰۰۰	۳۸,۹	۲۸	۳	۴	-۶,۲۰	-۳,۲۸	دارو
۰,۰۰۰	۳۹,۶	۲۸	۳	۴,۲	-۴,۵۵	-۲,۸۳	زیست‌محیطی
۰,۰۰۰	۳۶,۹	۲۸	۳	۳,۸	-۴,۲۲	-۲,۳۴	افراطی
۰,۰۰۰	۳۸,۵	۲۸	۳	۴	-۶,۱۹	-۳,۱۱	گردش در باغ
۰,۰۰۰	۳۷,۴	۲۸	۳	۳,۸	-۴,۵۳	-۲,۹۱	تک‌نفره
۰,۰۰۰	۳۷,۳	۲۸	۳	۳,۸	-۴,۲۲	-۲,۳۴	بی‌هدف
۰,۰۰۰	۳۸,۴	۲۸	۳	۴	-۴,۳۶	-۲,۱۱	کالای خاص
۰,۰۰۰	۳۹,۹	۲۸	۳	۴,۳	-۴,۱۷	-۲,۱۳	گردشگری علمی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

جدول ۳- اولویت‌بندی شاخص‌های موثر در شناسایی منابع و ظرفیت‌های توریسم در مناطق کویر و بیابان از دیدگاه متخصصان بر اساس میانگین روش‌های رتبه‌بندی (جمع رتبه‌ای، عکس‌پذیری رتبه‌ای و روش مبتنی بر توان رتبه‌ای)

رتبه مستقیم	میانگین استاندارد سه	شاخص
۲	۰,۸۸	فرهنگی- تاریخی
۲۰	۰,۲۱	ماجرایوانه
۱۳	۰,۴۷	ورزشی
۱۰	۰,۵۴	درمانی
۱۱	۰,۵۱	سلامت
۵	۰,۷۳	انبوه یا تفریحی
۶	۰,۶۹	سرگرمی
۲۲	۰,۱۵	نوستالژیک
۹	۰,۵۸	روستایی
۱۷	۰,۳۱	قومی
۳	۰,۸۵	شهری
۲۱	۰,۱۷	مبتنی بر کسب و کار
۴	۰,۷۶	مبتنی بر رویدادها
۱	۰,۹۱	طبیعت‌گردی
۱۸	۰,۲۷	برای دیدار بستگان
۲۸	۰,۰۳	الکترونیک(میزی و مسافرت مجازی)
۱۴	۰,۳۸	کشاورزی
۲۴	۰,۱۱	نیاشناسی
۱۹	۰,۲۴	تحصیلی
۲۷	۰,۰۵	صوتی
۲۳	۰,۱۲	فروشگاه کتاب
۱۲	۰,۴۹	دارو
۷	۰,۶۱	زیست‌محیطی
۲۹	۰,۰۱	افراطی
۱۵	۰,۳۷	گردش در باغ
۲۵	۰,۰۸	تک‌نفره
۲۶	۰,۰۶	بی‌هدف
۱۶	۰,۳۳	کالای خاص
۸	۰,۵۹	گردشگری علمی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

سنجش سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در سطح استان:

در این پژوهش، مبتنی بر بنیان‌های نظری و تجربی، در جهت سنجش سطح پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در مقطع زمانی (۱۳۹۰-۱۳۸۵) از شاخص‌های مندرج در جدول (۴) استفاده شده است. به منظور وزن‌دهی به شاخص‌های مزبور از روش *AHP* استفاده شد. بدین منظور پرسشنامه‌ای طراحی و توسط ۱۵ کارشناس تکمیل گردید و وزن نهایی شاخص‌ها در نرم‌افزار *expert choice* تعیین گردید.

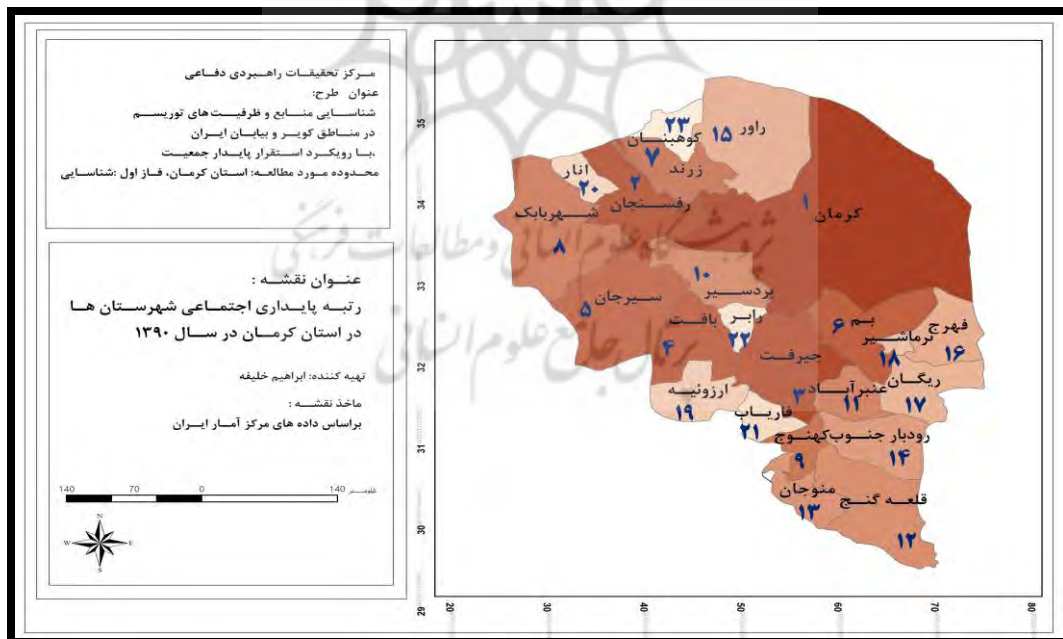

جدول ۴- وزن شاخص‌های پایداری اجتماعی براساس روش AHP

تعداد جمعیت	مهاجرپذیری و مهاجرفرستی	وضعیت آموزشی	قابلیت دسترسی به خدمات بهداشتی	قابلیت دسترسی به خدمات بهداشتی	میزان محرومیت	مجموع
۰,۳۵	۰,۲۵	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۱	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۵.

سپس با استفاده از مدل تاپسیس، رتبه پایداری اجتماعی شهرستان‌ها به شرح ذیل تعیین گردید. از نظر شاخص جمعیت‌شناسی، تنها ۷ شهرستان کرمان، رفسنجان، بافت، بم، جیرفت، سیرجان و زرد مهرچرپذیر بوده و ۱۶ شهرستان دیگر مهاجرفرست بوده‌اند. از نظر شاخص کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی در زمینه قابلیت دسترسی به خدمات آموزشی و نیز بهداشتی، شهرستان کرمان و سپس رفسنجان دسترسی مطلوبی داشته‌اند؛ اما سایر شهرستان‌های استان (بویژه در مناطق روستایی و کویر و بیابان) دسترسی چندان مناسبی به این گونه خدمات ندارند. میزان محرومیت در شهرستان‌های کرمان و سپس رفسنجان در سطح پایین و در سایر شهرستان‌ها در سطح متوسط و زیاد می‌باشد. در نهایت، بر اساس خروجی مدل تاپسیس از نظر رتبه پایداری اجتماعی، به ترتیب شهرستان‌های کرمان، رفسنجان، جیرفت، بافت، سیرجان، بم، زرد، شهرابک، کهنوج، بردسیر، عنبرآباد، قلعه گنج، منوجان، رودبار جنوب، راور، فهرج، ریگان، نماشیر، آرزوئیه، انار، فاریاب، رابر و کوهبنان قرار گرفته‌اند. (شکل شماره ۳). در واقع بیشتر شهرستان‌هایی (مانند: ریگان، رودبار جنوب، کهنوج، عنبرآباد، قلعه گنج و...) که با چالش‌ها و مشکلاتی چون مهاجرفرستی، دسترسی نامطلوب به زیرساخت‌های آموزشی، بهداشتی و ... و سطح محرومیت بالا مواجه هستند؛ رتبه پایداری اجتماعی آنها نیز نامناسب بوده است. این مناطق عمدتاً بخش زیادی از نواحی کویر و بیابان استان را در بر گرفته‌اند.

شکل ۳- نقشه رتبه پایداری اجتماعی شهرستان‌ها در استان کرمان (۱۳۹۰) - منبع: یافته‌های پژوهش

در زمینه ارتباط سطح پایداری اجتماعی با توزیع منابع و ظرفیت‌های توریسم در سطح استان، لازم به ذکر است که غالب مناطقی که با روند کاهش جمعیتی، مهاجرفرستی و سطح پایین پایداری اجتماعی مواجه بوده‌اند (مانند راور، کهنوج، رودبار جنوب، فهرج، ریگان و ...) در عرصه‌های کویر و بیابان استان استقرار یافته‌اند؛ اما این مناطق دارای جاذبه‌ها و قابلیت‌های بالای

گردشگری هستند. برای نمونه شهرستان راور با استقرار بر سر راه کویری کرمان - شهداد دارای قابلیت‌های زیاد در جهت توسعه ژئوتوریسم، طبیعت‌گردی (بازدید از رودخانه راور و ...)، گردشگری مزرعه، بازدید از صنایع دستی بویژه (قالی بافی، کرباس بافی، گلیم بافی، شال بافی و ...) می‌باشد. یا منطقه ریگان یکی از مستعدترین مناطق برای توسعه ریگ‌درمانی و سایر جاذبه‌های گردشگری مناطق کویری و بیابانی و جذب گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها:

نتایج حاصله از بررسی و تطابق لایه‌های مختلف اطلاعاتی طبیعی و انسانی - فرهنگی منطقه نشان می‌دهد که تمامی سطح استان (کل شهرستان‌ها) از قابلیت‌های بسیار بالای طبیعی و انسانی - فرهنگی جهت توسعه گردشگری برخوردار هستند. به علاوه این که مناطق کویر و بیابان استان (شهداد، فهرج، ریگان و ...) بیشترین ظرفیت را به لحاظ طبیعی برای توسعه اکوتوریسم و ژئوتوریسم دارا می‌باشند که در صورت وجود برنامه‌ریزی راهبردی و سند چشم‌انداز توسعه می‌توان به گرایش و استقرار پایدار جمعیت و تحول اقتصادی در این مناطق امید داشت. لازم به ذکر است به رغم تأثیر بارز عوامل انسانی - فرهنگی؛ استقرار و پراکنش فضایی جمعیت در سطح استان غالباً در انطباق با شرایط طبیعی (وضعیت ارتفاعی، پوشش گیاهی و خاک و ...) صورت گرفته است. از این روی، مناطق کویر و بیابان با فقدان یا کمی جمعیت مواجه هستند. در مجموع، بررسی یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که غالب مناطقی که با روند کاهش جمعیتی، مهاجرت و سطح پایین پایدار اجتماعی مواجه بوده - اند (مانند راور، کهنوچ، رودبار جنوب، فهرج، ریگان و ...) در عرصه‌های کویر و بیابان استان استقرار یافته‌اند؛ اما این امر در حالی است که مناطق مزبور دارای جاذبه‌ها و قابلیت‌های بالا (بویژه در زمینه طبیعی) توسعه گردشگری هستند؛ به نحوی که شناسایی این گونه ظرفیت‌ها و بهره‌گیری از آنها می‌تواند به طور کاملاً مستقیمی در رفع مشکلات اجتماعی و اقتصادی این مناطق مؤثر بوده و زمینه‌های رشد و ارتقاء وضعیت درآمدی و معیشتی و استقرار پایدار جمعیت در این مناطق را فراهم سازد و از بروز چالش‌های مهم امنیتی در سطح مناطق مزبور نیز جلوگیری نماید. در پایان پیشنهاداتی در بعد پژوهشی و راهکارهایی (با تأکید بر منطقه مورد مطالعه و سایر مناطق همسان) به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

- تغییر جهت هوشمندانه برنامه‌های استان در راستای توسعه کارآفرینی در بخش گردشگری مناطق کویری و بیابانی مانند: آماده‌سازی برخی از خانه‌های روستایی به عنوان اقامتگاه موقت گردشگران بخصوص در زمینه اقامت طبیعت - گردان و فعالیت‌های متناسب با اکوتوریسم؛ معرفی غذاها، لباس‌ها، آداب و رسوم و سنت‌های محلی به گردشگران و ...؛
- بازاندیشی در پراکنش فضایی جمعیت و فعالیت در سطح استان با تأکید بر توسعه متوازن و متعادل مناطق کم جمعیت کویری و بیابانی در راستای استقرار پایدار جمعیت؛
- بازنگری در سیاست‌ها و راهبردهای نظام آموزشی در جهت توانمندسازی، ارتقاء سطح سواد و آگاهی جمعی به ویژه در مناطق روستایی کویر و بیابان در جهت توسعه پایدار گردشگری؛
- تغییر نگرش در مدیریت منطقه‌ای (استانی و شهرستانی) و محلی (شهری و روستایی) در زمینه ارایه و اجرای طرح - های متناسب و کارآمد توسعه توریسم در سطح مناطق کویری و بیابانی؛
- بهره‌گیری از توان محلی و مشارکت مردم در زمینه توسعه انواع توریسم؛
- بهره‌گیری مطلوب از شیوه‌های جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در حوزه توسعه انواع توریسم و ...؛
- توسعه گردشگری علمی با توج به وجود ظرفیت بالای علمی در مراکز دانشگاهی و پژوهشی و نیز نیروی جوان و تحصیل‌کرده و با انگیزه ساکن در روستاها و شهرهای استان و یا مهاجرت کرده به سایر استان‌ها با تأکید بر جاذبه‌های طبیعی و انسانی - فرهنگی؛
- بهره‌گیری از تنوع مطلوب انسانی و فرهنگی به عنوان ظرفیتی جهت برگزاری انواع جشنواره‌ها در سطح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی (در حوزه گردشگری رویداد، فرهنگی و ...)

- بهره‌گرفتن از توان و ظرفیت بالای ناشی از تنوع شدید گیاهی (قابلیت توسعه صنعتی گیاهان دارویی) و جانوری (قابلیت ایجاد باغ وحش‌ها و ...) و دانش سنتی و بومی موجود در منطقه در جهت توسعه انواع گردشگری؛
- بهبود نظام مدیریت و راهبری توسعه گردشگری از طریق تغییر نگرش در نظام برنامه‌ریزی توسعه (گردشگری) از متمرکز، دولت محور، بخشی و کوتاه مدت به غیرمتمرکز، مردم-محور، فضایی، مشارکتی، راهبردی و توسعه پایدار (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- ظرفیت‌سازی قانونی و اداری- اجرایی از طریق تدوین چارچوب‌های قانونی لازم، تامین منابع و نیروی انسانی و اعتبارات مالی مناسب در جهت پشتیبانی از توسعه انواع گردشگری در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- تدوین و طراحی سند چشم‌انداز توسعه گردشگری ملی و منطقه‌ای (به‌ویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- ایجاد و توسعه بانک اطلاعات جامع، بروز و دقیق توصیفی و مکانی در زمینه شناسایی منابع و ظرفیت‌های مختلف توریسم در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- تامین زیرساخت‌های مهم ارتباطی، خدماتی، رفاهی و ... در مناطق مستعد توسعه گردشگری (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- بازاریابی و بهره‌گیری بیشتر از شیوه‌های مختلف تبلیغاتی در زمینه آگاهی‌بخشی در سطوح جهانی و داخلی در زمینه شناسایی و معرفی منابع و ظرفیت‌های مختلف توریسم در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- ایجاد زمینه‌ها و بسترهای لازم و تسهیلگری در زمینه جلب مشارکت و سرمایه‌های بخش‌های مختلف خصوصی و NGO ها (سازمان‌های مردم نهاد) در زمینه توسعه گردشگری (بویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان)؛
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی، جشنواره‌ها، همایش‌ها و کنفرانس‌های مختلف در سطوح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین-المللی در جهت هم‌اندیشی بین صاحب‌نظران، و بهره‌گیری از تجارب موفق در زمینه توسعه گردشگری (به ویژه در مناطق کویری و بیابانی چون استان کرمان).

References :

1. Briedenhann, J. (2012): *The Role of the Public Sector in Rural Tourism: Respondents' Views*, Faculty of Leisure and Tourism, Buckinghamshire Chilterns University College, High Wycombe, United Kingdom.
2. Ebtekar, M. (2009): *Iran's environmental policy in the Reform Period (1997-2006)*, *International Journal of Environmental Studies*, Vol. 66, No. 3, June, pp:289-296.
3. Eshraghi, M., Ahmad, H. and Ekhwan Toriman, M. (2012): *Contribution of Geomorphological Assessment for Sustainable Geotourism: A Case of Iran's Desert*, *Environmental Biology*, 6(3), pp: 1188-1195.
4. Getz, D. (2008): *Event Tourism: Definition, evolution and research*, *Tourism Management* 29, pp: 403-428.
5. Inskip, E. (1992): *Tourism Planning, An Integrated and Sustainable Development Approach*, Von Notrand Reinhold, New York.
6. Papoli Yazdi, M. H. (2006): *Tourism, nature and implications*, the publisher, First Edition, Tehran. (in Persian)
- Panteah botrab, S., and Fotovat Roodsari, H. (2006): *Geo tourism Catalog of Kerman province*, The Country Earth Science Data Base Press, Tehran. (in Persian)
7. Pourtaheri, M., Sojasi gheydari, H., and Sadeghloo, T. (2009): *Assessing and prioritizing of social sustainability in rural areas, with TOPSIS (Case study: Rural complex of Hoomeh, Markazi District, Khodabandeh Town)*, *Journal of Planning and Space*, pp:1-30. (in Persian)

8. Pourtaheri, M. (2010): *Application of multi-criteria decision-making methods in geography*, the publisher, First Edition, Tehran. (in Persian)
9. Tavalae, S. (2007): *An overview of the tourism industry*, Teacher Training University, Tehran. (in Persian)
10. Tavalae, S. (2013): *An overview of the tourism industry*, Teacher Training University, Tehran. (in Persian)
11. Hydrabadyan, S. (2012): *Understanding the tourism industry*, light Sobhan Publishing, Printing, Tehran. (in Persian)
12. Jahanian, M., and Zandi, E. (2009): *Studying of the ecotourism potentials of the salty and sandy regions of Yazd Province, with SWOT*, *Journal of Humanistic Geography*, No.74, pp:61-74. (in Persian)
13. Worlds, and M. Zandi, Ibtihal. (2011): *The ecotourism potential desert areas around Yazd province by using the Analysis SWOT», preceding studies human geography*, Issue 74, pp: 74-61. (in Persian)
14. Kordavani, P. (1999): *The definitions and characteristics of arid, desert and wilderness*", *Journal of Faculty of Literature and Humanities*, Tehran University, No. 150, pp: 54-26. (in Persian)
15. Golabzadeh, Mohammad Ali. (2011): *Kerman in the mirror of tourism*, publishing Vali, Fifth Edition, Kerman. (in Persian)
16. Rajrdas, Will. (1999): *Tourism Management*, Translated by : Muhammad Arabi and Davioud Yazdi, Farhangi studies Publications Office, Tehran. (in Persian)
17. Rahnamaei, MT. (2003): *"Tourism development opportunities for urban management"*, *Journal of municipalities* (43). (in Persian)
18. Rahnamaei, MT. (2009): *The capacity of the host community by emphasizing the field of tourism destination (case study: klardsht city)* *Journal of human geography studies*, number 66. (in Persian)
19. Lee, John. (1999): *Tourism and Development in the Third World*, translated by Abdoreza-rokn-e-din Eftekhari, enterprise business press, Tehran. (in Persian)
20. Statistical Center of Iran. (2012): *Selection General Population and Housing Census 1390*, publishing by public relations and international convention office, printing, Tehran. (in Persian) - *Management of Tourism Organization of Kerman Province. (2001): Portrait of Kerman tourism*, publishing management of Tourism Organization of Kerman Province, printing, Kerman. (in Persian)
21. Noorbakhsh, S M. and Akbarpoor Saraskanroud, M. (2010): *"The role of urban tourism in the economic development of metropolises"*, *Special Economic urban tourism*. (in Persian)
22. UNEP. (2006) *Tourism and Deserts*, UNEP PRESS.
23. Yavari, H., Hosynzadeh, S. and Rezaei, M. (2011): *"Understanding the tourism industry (tourism)"*, Press TV of knowledge, Second Edition, Tehran. (in Persian)